

ושמור נפשך מאד

רמב"ם פ"א מרוצח ושמירת נפש ה' ד',¹ וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שנ' (דברים ד' ט') השמר לך ושמור נפשך [מאד, כ"ה בכמה כ"י תימניים, עי' ילקוט שינויי נוסחאות שבסוף הרמב"ם מה' רש"פ], ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על לא תשים דמים, ע"כ. וכ"ה כלשון הרמב"ם בשו"ע (חו"מ תכז:ח) והגר"א שם (סק"ו) הראה מקורו מההיא דברכות (לב:) ת"ר מעשה בחסיד אחד כו' א"ל ריקא והלא כתוב בתורתכם רק השמר לך ושמור נפשך וכתוב ונשמרתם מאד לנפשותיכם כו' (עי' מנ"ח מצ' תקמ"ו, ומש"כ בזה הגר"י קמנצקי זצלה"ה בהקדמה לספרו אמת ליעקב עה"ת).

והנראה, עי' רמב"ם פ"ב מדעות ה' ג', וז"ל, שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאד, ולפיכך נאמר במשה רבינו ענו מאד ולא נאמר ענו בלבד, ולפיכך צוו חכמים מאד מאד הוי שפל רוח, ע"כ. מבואר בדברי הרמב"ם שלשון מאד מורה על תוספת והפלגה כלפי הקצה האחרון. וכ"כ הרמב"ם בעצמו להדיא בפיה"מ אבות ד:ד, והאיש משה ענו מאד, ואמרו מאד מורה על הנטיה לקצה האחרון, ע"כ. ועי' עוד מש"כ הרמב"ם במתק לשונו סוף ה' תשובה (י:ג) וכיצד היא האהבה הראויה? הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתירה רבה עזה עד מאוד כו' כמו שצונו בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, ע"כ. התורה מחייבת לאהוב את ה' בכל מאדך, והוא שכתב הרמב"ם שיאהב את ה' אהבה יתירה רבה עזה עד מאד, וכנ"ל שלשון מאד מורה על תוספת והפלגה. וכ"ה ברמב"ם פ"י מברכות ה' ג', וז"ל, וחייב אדם לברך על הרעה בטוב נפש כדרך שמברך על הטובה בשמחה שנאמר ואהבת את ה' אלקיך וגו' ובכל מאדך, ובכלל אהבה היתירה שנצטוונו שאפילו בעת שייצר לו יודה וישבח בשמחה, עכ"ל.

מאד האמור במצוות התורה מציין חיוב שהוא מעל ומעבר לרגיל. המצוות המצטיינות ב"מאד" דורשות התמסרות מיוחדת והתאמצות עילאית. והוא דאשכחן שהמצוות המצטיינות כ"מאד" הן עיקריות ויסודיות.

- שכחת התורה/מעמד הר סיני ככתוב רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך וגו'.
ואף כי יסודיותה של המצוה מובנת מאליה, לרוב חשיבותם נעתיק מדברי הרמב"ן ב"מאד" בשכחת הלאוין, וז"ל, המצוה השני' שנמנענו שלא נשכח מעמד הר סיני ולא נסיר אותו מדעתנו כו' והכונה בזה גדולה מאד כו' והוא יסוד גדול בתורה והיא המניעה הבאה לנו בפסוק פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך כו', עכ"ל.
- שפלות/התרחקות מן הגאווה ככתוב בתאור מדה זו והאיש משה ענו מאד.
ושוב ליתר שאת נעתיק מקצת מדברי קדמונינו אודות מדה זו. בהמשך דבריו בהל' דעות שהעתקנו לעיל כתב הרמב"ם, וז"ל, ועוד אמרו שכל המגביה לבו כפר בעיקר שנאמר ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך, ע"כ. ובסה"ק תומר דבורה (ריש פ"ב) כתב, וז"ל, האחת הכוללת הכל היא מדת הענווה, מפני שהיא תלוי' בכתר, שהרי היא מדה על כל המדות כו', עכ"ל. ובסמ"ג מל"ת ס"ד כתב דברים נפלאים עד מאד, וז"ל, השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך (דברים ח, יא), אזהרה שלא יתגאו בני ישראל כו' ושבח הכתוב הענווה שנאמר (במדבר יב, ג) והאיש משה ענו מאד כו' ואמרו רבותינו (אבות פ"ד משנ' ד) מאד מאד הוי שפל רוח כו' תוכחת הענווה דרשתי לרבים כך אבל לחברה על לאו זה ולמנות זה בלאו לא היה דעתי כו' וכשהגעתי להשלים עד כאן הלאוין וארא בחלום במראית הלילה הנה

¹ עיי' נספח א'

שכחת את העיקר, השמר לך פן תשכח את ה' (דברים ח, יא). והתבוננתי עליו בבקר והנה יסוד גדול הוא ביראת השם, ע"ל.²

- אהבת ה' ככתוב ואהבת את ה' אלקיך וגו' ובכל מאדך, וכנ"ל. ישמשו לנו דברי החסיד בחוה"ל כדגם לדברי קדמונינו בקשר למצוה נשגבה זו: אהבת הקל יתברך כו' היא תכלית התכונות וסוף המעלות במדרגות אנשי העבודה כו' והוא תכליתם וסופם, אין מדרגה למעלה ממנו ולא אחריו, ומפני זה סמכו הנביא ע"ה במשנה תורה ליחוד, באמרו: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ואהבת את ה' אלהיך וגו', ע"כ.

והנה – דבר נפלא ונורא – בצדן של המצוות הנ"ל שהן עיקריות עד מאד בעבודת ה', עומד הצווי להשמר מסכנת נפשות שגם הוא מצטיין ב"מאד" ככתוב רק השמר לך ושמור נפשך מאד, וכן ונשמרתם מאד לנפשותיכם. ודבר הלמד מענינו הוא, גם צווי זה הוא יסוד ועיקר גדול בעבודת ה' ודורש התמסרות מיוחדת והתאמצות עילאית.

וכל זה הבהיר והדגיש לנו הרמב"ם אשר אצלו כל תיבה ותיבה היא דבר שבמנין במה שכפל והפליג בדבריו בהל' רוצח הנ"ל. כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מ"ע להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר – הרי שכפל הפעולות כנגד כפל הלשון בפסוק רק השמר לך ושמור נפשך; יפה יפה – כנגד מה שאמרה תורה (ושמור נפשך) מאד. וכל זה מורה שבמקום סכנת נפשות דורשת התורה התאמצות יתירה ורבויה סייגים מכל צד וצד ובכל פרט ופרט, שזהו המכוון בשמירה וזהירות יפה יפה, ודוק היטב בזה.

והנה בתוס' יומא (פה. ד"ה ולפקח) כתבו וז"ל, וחי בהם ולא שימות בהם שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל, ע"כ. כלו', וחי בהם מחייב לדחות מצוות כדי להשמר ולהזהר יפה יפה מכל צד וצד על כל פרט ופרט שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל.

וע"כ פשוט שחובתינו למדד ולשקל כל מעשה וצעד לפי הדרישות הנ"ל. אין לבקש ח"ו צו אפפטרן מצות ושמור נפשך מאד ע"י אמצעי זהירות שאינן תקיפות אלא למחצה לשליש ולרביע. אין לבקש תחבולות כדי לארגן מנינים או לפתוח ישיבות כל עוד ששורה אפי' ספק סכנה. עצם הנחיצות לתחבולות ופתרונות מעידה כמאה עדים על הסכנה. אין היתר כלל וכלל לעשות שום מעשה שיגרע משמירה וזהירות יפה יפה – זאת אומרת, התאמצות עילאית להזהר מכל צד וצד ובכל פרט ופרט, וכנ"ל, וה' יוליכנו בדרך האמת.

נספח א'

נעתיק נא הל' ד' במלוואה, אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות כגון שהיתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שנ' (דברים ד' ט') השמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על לא תשים דמים, ע"כ.

הנה יעויין בחיי אדם כלל ט"ו סע' כ"ד שכתב שיש לברך על עשיית מעקה לגג שכן יש בו עשה מיוחדת של ועשית מעקה לגגך אבל מאידך בשאר מקרים כגון עשיית חוליה לבור או באר וכדו' אין מברכים שבכל אלו איכא רק עשה כללית דהשמר לך.

² עיי' נספח ב'

וכפי שרמז שם בחי"א לכאו' ה"מ בד' רבינו שהרי בסוף הל' ד' הביא העשה דהשמר לך ושמור נפשך. אכן עי' בסה"מ (מ"ע קפ"ד) שכתב רבינו, והמצוה הקפ"ד היא שצונו להסיר המכשולים והסכנות מכל מושבינו. וזה שנבנה כותל סביב הגג וסביב הבורות והשיחין והדומה להם כדי שלא יפול המסתכן בהם או מהם וכן המקומות המסוכנים והרעועים כולם יבנו ויתוקנו עד שיסור הרעוע והסכנה. והוא אמרו ית' (תצא כב) ועשית מעקה לגגך, ע"כ. הרי להדיא דד' רבינו שגם עשיית חוליה סביב לבור וכדו' נכללים בהאי עשה דועשית מעקה, ודלא כהחי"א. אכן צ"ע ליישב דיוקו הנ"ל.

והנראה, שהל' ד' מתחלקת לשתיים. חציו הראשון א' הגג כו' כדי שלא יפול בה אדם וימות, הוא המשך למש"כ רבינו לעיל מינה בהל' ג' וז"ל וכל המניח גגו בלא מעקה ביטל מ"ע (שהעתיק רבינו כבר בהל' א', ועשית מעקה לגגך) ועבר על ל"ת שנא' ולא תשים דמים בביתך, ע"כ. והוא שהמשיך רבינו בחציו הראשון של הל' ד' א' הגג וא' כל דבר שיש בו סכנה כו' כגון שהיתה לו בור כו' לאשמועינן דכל כה"ג נוהג גם הלאו דלא תשים וגם העשה דועשית מעקה. וגדר המ"ע הוא דומיא דג' – כלו', שהסכנה באה מבחינת המקום והמבנה כגון גובה הגג ועומק הבור.

וסופה של הל' ד' עומדת בפנ"ע ועוסקת בסכנה שאינה באה מצד המקום והמבנה ואינה נכללת בהעשה דועשית, כל כה"ג מוזהר בעשה דהשמר לך ושמור נפשך [ובלאו דולא תשים דמים]. ועי' מה' רש"פ להל' דידן המסמנת שבכ"י באמת הל' ד' מחולקת לשתי הלכות נפרדות, ומה שלפנינו שיבוש הדפוס הוא, וזהו להדיא כמש"כ.

ונראה דמקור דברי הרמב"ם הוא מהספרי, דתניא אין לי אלא גג מנין לרבות בורות שיחין ומערות חריצים ונעיצים ת"ל ולא תשים דמים בביתך א"כ למה נאמר גג פרט לכבש כו', ע"כ.

אמנם ילפי' לרבווי בורות כו' מסיפא דקרא ולא תשים, אבל מ"מ ברור שכוונת הספרי לומר שסוף הפסוק מוכיח במקצת על תחילתו, שגג לאו דוקא אלא כל שהסכנה באה מחמת המקום והמבנה, והוא שמסיק הספרי א"כ למה נאמר גג כו'. ואילו היו בורות כו' מחייבים בחוליה רק מכח הל"ת לא היה מקום לשאלת הספרי, וע"כ כמש"כ. ודוקא בורות וכיוצא ב' מרבי' ולא שאר מכשולים שיש בהם סכנה, והם הם דברי רבינו.

והנה בין לדברי החי"א בין לדברינו כמה מדויקת לשון הכתוב, העשה מתייחס באופן מצומצם לגג [או גג וכיו"ב סכנה מקומית מבנית] והלאו אינו מתייחס לגג במיוחד, והוא כולל כל מכשול שיש בו סכנה. [ואע"פ שתחומי העשה והלאו שונים מ"מ גם הוקשו בפסוק, וניחא דרשת הספרי הנ"ל. ההיקש מרבה אבל אינו משהו, ובהכי נתקיימו גם לשונות החלוקים וגם ההיקש].

נספח ב'

לכאו' דברי הסמ"ג נוגדים לד' הרמב"ם בפ"ט מיסוה"ת [הל' א', ד'] הסובר כי הפסוק דלא בשמים היא שולל בהחלט מלבד הוספה גרעון ושינוי במצוות התורה אפי' קביעת הלכה או דין ע"פ הוראה מן השמים (ודלא כהתוס' פסחים קיד. ד"ה דאמר, דס"ל שאפשר לקבל פסק הלכה מן השמים). אכן כד דייקת הא ליתא שהרי כתב הסמ"ג, וז"ל, וארא בחלום כו' הנה שכחת את העיקר כו' והתבוננתי עליו בבקר והנה יסוד גדול הוא כו' הואלתי לחברו כו', עכ"ל. הרי שלא התייחס לדברי החלום כהכרעה שצריך להכנע מפניה אלא כהתעוררות לעיין ולהתבונן, וקבעו למצוה ע"פ דעת עצמו והבנתו.